

PÄRNU LINNA HARULDASED PUUD JA PÕÕSAD NING PÕLISPUUD

Jüri Elliku¹ ja Heldur Sander²

¹Tallinna Botaanikaead

Kloostrimetsa 52, Tallinn 11913

²EPMÜ Metsanduslik Uurimisinstituut

Fr. R. Kreutzwaldi 5, Tartu 51014

Sissejuhatus

Sajandite vanustes Eesti linnades kasvavad paljud haruldased puud ja põõsad ning põlispuud. Nende uurimine on põhiliselt toimunud 20. sajandil. Samas on põlispuud seotud meie kultuuriga, need on paelunud juba eelmisest sajandist paljude kunstnike tähelepanu ja neist on tänapäevani säilinud mitmed gravüürid, maalid ja fotod. Suured põlispuud on looduse mälestusmärgid, mitmete aegade tunnistajad, paljude inimeste ja sündmuste tundjad (Eilart 1960).

Meie linnades kasvavaile haruldastele puudele ja põõsastele on ka üsna palju tähelepanu pööratud. Enam on käsitletud Tallinnat (Viirik 1929, 1930¹, 1930², 1930³; Künnapuu 1975; Šestakov ja Tamm 1986; Šestakov 1986; Sander 1990; 1998¹, 1998²), kuid ka Tartut ja Paldiskit (Hansen ja Pedaste 1996; Elliku ja Sander 1996¹; 1996²; 1997; Sander 1998³ jt).

Alljärgnevalt vaatleme Pärnu linnas esinevaid haruldasi, Eestis harva esinevaid puid ja põõsaid, peatume veidi laiemal levikuga silmapaistvate mõõtmete ja vanusega puudel ja põõsastel ning Pärnu linna põlispuudel. Ühtlasi peatume ka nende puude vanusel ja looduskaitsele.

Haruldased puud ja põõsad ning põlispuud aitavad kaasa Pärnu linna haljastuse mitmekesisuse tõstmisele ja need köidavad puittaimi tundvate ning silmapaistvaid puid hindavate inimeste pilku, aidates ühtlasi kaasa looduse paremale tunnetusele.

Pärnu linna haljastust käsitleti esmakordselt E. Viiroki (1930³) töös, järgnevalt üsna põhjalikult V. Masingu (1980) uurimuses ja haljastuse ajalugu A. Kaaveri (1984) artiklis. Pärnu kahe liigirikka dendroiaia puittaimestikku on analüüsinud J. Elliku ja H. Sander (1999).

Puude mõõtmised on alljärgnevalt edasi antud tähtedega "h" – tähistab puude kõrgust, "d" – puude rinnasdiameetrit ja "p" – puude rinnasümbermõõtu (-perimeetrit) ning "ja" – mõõtude vahel näitab, et tegemist on mitmeharulise puuga, koma mõõtude vahel näitab, et tegemist on ühe puuga ning semikoolon, et tegemist on erinevate isenditega.

Pärnu haljastuse liigirikkus

Pärnu haljastuse liigiline koosseis on suhteliselt ühetaoline. Valdavaks on meie kodumaised liigid, nagu harilik vaher, harilik saar, harilik tamm, harilik pärn ja arukask. Ka on nende liikide osatähtsus üksikutel haljasaladel suhteliselt suur.

Pärnu haljasaladel ja kalmistutel esineb umbes 300 taksonit puittaimi – 30 haljasalal on taksonite arv 4–52, sealjuures kuues olulises linnapargis (Vallipark, Munamäe ja Koidula-Brakmanni park, Sadama ning Võidu park ja Vanapark) 21–52 – kokku esineb neis 122 taksonit puittaimi. Eelnevatele lisandub küll Pärnu Rannapark, mis on suhteliselt liigirikas – seal esineb 162 nimetust puittaimi, kuid tervikuna on linna liigiline mitmekesisus väike.

Meie looduslike liikide kõrval on haljastuses kasutatud suhteliselt ühesuguseid võõrliike, enamasti kanada kuuske (*Picea glauca*), pensilvaania saart (*Fraxinus pennsylvanica*) ja selle teisendit (*F. pennsylvanica* var. *subintegerrima*), samuti väga ulatuslikult ka läänepärna (*Tilia* × *vulgaris*) ja euroopa seedermandi (*Pinus cembra*). Esimest kahte liiki on linnahaljastuses kasutatud just Pärnus kõige enam. Seal kasvavad ka nende liikide suurimad puud.

Põõsastest on massilise levikuga karvane viirpuid (*Crataegus submollis*), ületates oma

levikult ilmselt isegi harilikku sirelit (*Syringa vulgaris*). Siit tulenevalt on Pärnu haljastus küllaltki liigivaene. Väga harva esineb üksikuid haruldasi puid ja põõsaid. Põhiliselt esinevad ikka ühed ja samad liigid.

Siiski kohtab mõningaid haruldasi puid ja põõsaid, mis esinevad Eestis väga harva ja Pärnus üksikult. Samuti esineb seal mõneti laiema levikuga puid, mis on saavutanud just Pärnus oma suurimad mõõtmed. Pärnus kasvab ka üsna silmapaistvaid põlispuid, mille mõõtmed siiski Eesti ulatuses ei ole eriti tähelepanuväärsed.

Haruldased puittaimed

Eestis suhteliselt harva esinevatest ja haruldastena käsitlevatest puudest (siin arvestati ka puude mõõtmeid) tuleb Pärnus märkida järgmisi (1997. aasta andmeil):

- 1. Euroopa nulg** (*Abies alba*) Rannapargis – d = 43 cm ja K. Merilo aias (Suur-Sepa tn 20) – h = 13,0 m, d = 22 cm;
- 2. Manduuria nulg** (*A. holophylla*) K. Merilo aias (Suur-Sepa tn 20) – h = 6,5 m, d = 14 cm.
- 3. Sahhalini nulu teisend** (*A. sachalinensis* var. *mayriana*) K. Merilo aias (Suur-Sepa tn 20) – h = 6,0 m, d = 11 cm.
- 4. Kalifornia ebaküpressi kultivar** (*Chamaecyparis lawsoniana* 'Glauca'), sanatooriumi "Estonia", A. H. Tammsaare pst 4. juures, K. Merilo aias (Suur-Sepa tn 20) – h = 3,2 m, 4-haruline.
- 5. Hõlmikpuu** (*Ginkgo biloba*) K. Merilo aias (Suur-Sepa tn 20) – h = 4,2 m, d = 9 cm (1997) ja Steineri aias – h = 0,8 m.
- 6. Ajaani kuusk** (*Picea jezoensis*) Pärnu Loodussõprade maja aias (Mai tn 1) – h = 6,3 m, d = 12 cm.
- 7. Ajaani ja serbia kuuse hübriid** (*Picea jezoensis* × *P. omorica*) Rannapargis, on pärit Järvseljalt; – h = 5,3 m, d = 12 cm; h = 4,5 m; h = 3,6 m, d = 6 cm; h = 3,6 m, d = 6 cm.
- 8 Sitka kuusk** (*Picea sitchensis*) Rannapargis, 3 puud – h = 7,2 m, h = 2,0 m, h = 1,6 m.
- 9. Must määnd** (*Pinus nigra*), neli puud Munamäe pargis – h = 19,0 m, d = 47 cm; h = 17,0 m, d = 63 cm; h = 15,2 m, d = 40 cm; h = 15,0 m, d = 74 cm, osa tüvest murdunud ja üks puu Hooldekodu pargis – 1 puu, h = 17,5 m, d = 56 cm, viljub.
- 10. Rumeelia määnd** (*Pinus peuce*), 3 puud Lastekodu (Internaatkooli taga) – h = 2,6 m; h = 2,4 m.
- 11. Ebatsuuga kultivar** (*Pseudotsuga menziesii* 'Glauca Pendula') Mai tn 5 otsas – h = 6,2 m; h = 5,3 m, d = 20 cm.
- 12. Kanada tsuuga** (*Tsuga canadensis*), K. Merilo aias (Suur-Sepa tn 20) – h = 3,6 m, d = 4 cm.
- 13. Sile vaher** (*Acer glabrum*) K. Merilo aias (Suur-Sepa tn 20) – h = 6,5 m.
- 14. Hõbevahert** (*Acer saccharinum*), kaks puud Annemõisa pargi alal – h = 16,5 m, d = 65 cm; h = 14,5 m, d = 48 cm ja üks puu Tammiste metskonna maa-alal – h = 8,5 m, d = 27 ja 17 cm.
- 15. Kollane kask** (*Betula alleghaniensis*) K. Merilo aias (Suur-Sepa tn 20) – h = 9,1 m, d = 14 ja 14 cm; h = 7,2 m, d = 30 cm (1997) ja Munamäe pargis – h = 7,5 m, d = 21 cm, kuivamas.
- 16. Kivikask** (*Betula ermanii*) K. Merilo aias (Suur-Sepa tn 20) – h = 10,5 m, d = 13 cm
- 17. Arukase teisend** (*Betula pendula* var. *oycoviensis*) Lastekodu (Internaatkooli) kunagises aias – h = 16,0 m, d = 23 cm.
- 18. Juudapuulehik** (*Cercidiphyllum japonicum*) K. Merilo aias (Suur-Sepa tn 20) – h = 13,5 m, d = 30 cm, kolmest harust kokku kasvanud.
- 19. Kõrgetüveline sarapuu** (*Corylus colurna*) K. Merilo aias (Suur-Sepa tn 20) – h = 4,2 m.
- 20. Pensilvaania saare kultivar** (*Fraxinus pennsylvanica* 'Variegata'), neli puud sanatoorium "Sõprus" aias (Vaasa aed) – h = 17,5 m, d = 37 cm; h = 14,0 m, d = 20 cm; h = 13,5 m, d

= 15 cm; d = 10 ja 9 cm; võimalik, et seda kultivari on pensilvaania saarte seas rohkem ja üks Lastekodu (Internaatkooli) juures – h = 8,0 m, d = 14 ja 7 ja 7 cm.

21. **Harilik tulbipuu** (*Liriodendron tulipifera*) Steineri aias – h = 1,8 m; K. Merilo aias (Suur-Sepa tn 20).
22. **Valge mooruspuu** (*Morus alba*) K. Merilo aias (Suur-Sepa tn 20) – h = 7,6 m, d = 25 cm.
23. **Amuuri korgipuu** (*Phellodendron amurense*), kolm puud L. Koidula pargis (istutud 1928. aastal) – h = 11,0 m, d = 54 ja 43 cm, puu haruneb 0,9 m kõrgusel kaheks, juurekaelal p = 260 cm; h = 9,5 m, d = 39 cm; h = 9,0 m, d = 31 cm.
24. **Musta papli kultivar** (*Populus nigra* 'Italica') K. Merilo aias (Suur-Sepa tn 20) – h = 21,0 m, d = 69 cm.
25. **Kahevärviline tamm** (*Quercus bicolor*) K. Merilo aias aias (Suur-Sepa tn 20) – h = 1,1 m.
26. **Hariliku tamme kultivar** (*Q. robur* 'Pectinata') K. Merilo aias (Suur-Sepa tn 20).
27. **Amuuri tamme teisend** (*Q. mongolica* var. *grosseserrata*) – Steineri aias – h = 1,65 m.
28. **Punapaju kultivar** (*Salix purpurea* 'Pendula') Sadama pargis (2 puud; h = 2,6 m), kõrgeim puu on Eesti suuremaid.
29. **Kaunis pihlakas** (*Sorbus decora*) K. Merilo aias (Suur-Sepa tn 20) – h = 2,7 m.
30. **Koehne pihlakas** (*Sorbus koehneana*) K. Merilo aias (Suur-Sepa tn 20) – h = 2,6 m, Steineri aias ja Suur-Sepa tn 6 hoovis – h = 1,6 m.
31. **Moltke pärn** (*Tilia × moltkei*) Hooldekodu pargis – h = 19,5 m, d = 52 ja 34 cm.
32. **?Põldjalakas** (?*Ulmus minor*), viis puud Hooldekodu pargis – h = 15,0 m, d = 37 cm; h = 13,0 m, d = 39 cm; h = 13,5 m, d = 36 cm; h = 13,5 m, d = 33 cm, on poogitud harilikule jalakale, pookealusest tingituna esineb puul ka hariliku jalaka lehti; h = 10,5 m, d = 32 cm, kasvab luite otsas, läinud kasvama ilmselt iseeneseslikult.

Siin loetud 32-st taksonist esineb 18 ainult K. Merilo aias (Suur-Sepa tn 20).

Haruldastest põõsastest võib välja tuua järgmised:

1. **Mitmevärvilise ebaenela teisend** (*Holodiscus discolor* var. *ariifolius*) K. Merilo aias (Suur-Sepa tn 20) – h = 3,8 m.
2. **Põõsaspõõng** (*Paeonia suffruticosa*) K. Merilo aias (Suur-Sepa tn 20).
3. **Lõhnav sumahh** (*Rhus aromatica*) K. Merilo aias (Suur-Sepa tn 20) – h = 1,2 m
4. **Tömbikõrvaline kibuvits** (*Rosa amblyotis*) Ilvese tn aiandis.
5. **Näärelehise kibuvitsa kultivar** (*R. pimpinellifolia* 'Rosacea') Hooldekodu-pargis;
6. **Suur kontpuu** (*Cornus controversa*) K. Merilo aias (Suur-Sepa tn 20).
7. **Läng-kontpuu** (*C. obliqua*) Ilvese tn aiandis – h = 1,45 m.
8. **Hariliku sarapuu kultivar** (*Corylus avellana* 'Heterophylla'), 2 põõsast Rannapargis – h = 5,3 m; h = 5,3 m (1997), registreeritud E. Viiroki (1930³) poolt;
9. **Kärgjas tuhkpuu** (*Cotoneaster foveolatus*) Kuuse pst allée servas hoone ees.
10. **Kanada piisonipõõsas** (*Shepherdia canadensis*), K. Merilo aias (Suur-Sepa tn 20).
12. **Urati enelas** (*Spiraea uratensis*) Lastekodu (Internaatkooli) juures (8 suurt põõsast), Kuninga tn põhikooli ees ja Rannapargis.
13. **Komarovi sirel** (*Syringa komarowii*) Tammiste metskonna maa-alal.

Siintoodud 13-st taksonist 5 esineb ainult K. Merilo aias (Suur-Sepa tn 20).

Samuti on haruldane meie kodumaisest **harilikust tuhkpõõsast** (*C. scandinavicus*) hekk kesklinnas panga ees. Teist sellist hekki ei teagi Eestis olema.

Siin tuleb ära tuua ka Pärnu linna ja maakonna suurim **hiigel-elupuu** (*Thuja plicata*), see kasvab P. Kerese tn 2 ees. Puu on ka üks suuremaid Eestis, h = 15,5 m ja d = 40 cm. Arvestades, et maja valmis 1927. aastal, võib selle puu vanus olla ligi 70 aastat. Võimalik, et see on isegi hariliku elupuu ja hiigel-elupuu hübriidiga (*T. occidentalis* × *T. plicata*). Samuti väärib äramärkimist **harilik astelpaju** (*Hippophaë rhamnoides*) A. H. Tammsaare pst 26 ees, siinsed 2 puud on Eesti linnahaljastuses teadaolevalt kõrgeimad – h ~ 11 m ning h ~ 9 m. Suurimal puul oli 1999. aasta aprilli teisel poolel maha saetud üks tüveharu, sellelt võis 23. aprillil lugeda 25 aastarõngast, seega võib selle puu vanus olla umbes 30 aastat. A. H.

Tammsaare pst 26 ees kasvab ka hõberemmelga kultivar (*Salix alba* 'Tristis'), seda esineb Pärnus teadaolevalt 8 puud.

Lisada võiks veel, et Pärnus on üksikute isenditega esindatud veel järgmised taksonid: **harilik valgepöök** (*Carpinus betulus*) – 2 puud, üks Sadama pargis, h = 4,2 m, d = 4 cm, teine Steineri aias, h = 2,2 m, **harilik pöõgi vorm** (*Fagus sylvatica* f. *purpurea*) Steineri aias – h = 2,05 m, **amuuri toomingas** (*Prunus maackii*) – 2 puud Rannapargis, h = 7,0 m, d = 8 ja 7 ja 7 cm ning h = 7,0 m, d = 9 cm ning **punane tamm** (*Quercus rubra*) 3 puud (h = 2,0–2,6 m) Rannapargis ja üks puu Waldoffi pargis – h = 5,5 m, d = 6 cm.

Pärnu linna haruldasemateks puudeks võime nimetada K. Merilo aias (Suur-Sepa tn 20) kasvavat **hõlmikpuud**, see on Eestis suuruselt kolmas hõlmikpuu, sellele on pühendatud ka piisavalt tähelepanu teaduskirjanduses (Sander, Elliku ja Paivel 1990; Sander 1993). Igati tähelepanuväärsed Eestis on K. Merilo aias kasvav **juudapuulehik** ja **valge mooruspuu** ning Hooldekodu pargis kasvav **Moltke pärn**.

Pärnu põlispuud

Haruldaste puude ja põõsaste kõrval leidub Pärnus ka üsna silmapaistvaid põlispuud, mis paeluvad pilku oma jämedusega. Kuna tegemist on Pärnu linna maa-alal suhteliselt toitainevaeste muldadega, siis võib nii mõnigi Eesti oludes tagasihoidlike mõõtmetega puu (eriti tamm) olla silmapaistva vanusega.

Allpool toome andmed suurtest jämedatest puudest (aluseks põhiliselt tüve rinnasümbermõõt alates suuruselt 300 cm), mida uurimistöõde käigus registreeriti ja mõõdeti. Tegelik selliste puude arv on veidi suurem, sest meie poolt ei mõõdetud kõiki hõberemmalga kultivari (*Salix alba* 'Sericea') isendeid ja ilmselt jäi leidmata nii mõnigi jäme puu, eriti perekonna *Populus* esindajad. Seega on veel teistelgi avastamisrõõmu.

Kokku registreeriti 75 jämedat puud 14 taksonist (allpool olev nimekiri). Rinnasümbermõõduga 300 ja enam sentimeetrit olid neist 65 puud 13 taksonist. Rohkem oli nende seas tammesid – 21 puud (32,3%). Võrdluseks tuleb märkida, et Tallinnas esineb ligi 800 sellist puud 21 taksonist (Sander, 1990) ning Tartus 179 puud 19 taksonist (Hansen ja Pedaste 1996).

Pärnu jämedamaks puuks osutus punakas remmelgas (*Salix × rubens*) Luha tn 36 aias, Põllu tn poolses servas, selle p = 590 cm, h = 20,5 m, sellele järgnesid punakas remmelgas Raba tn ääres, kunagise Rääma mõisa pargi servas – p = 530 cm, h = 19,0 m, euroameerika papli kultivar (*Populus × canadense* 'Marilandica') Rannapargis – p = 518 cm, h = 23,5 m, perimeeter on mõõdetud 0,8 m kõrgusel ja hõbepaju kultivar (*Salix alba* 'Sericea') Vallipargis – p = 510 cm. Need puud on siis ka ainukesed, mis oma mõõtmete poolest võiksid kuuluda Eestimaa põlispuude nimekirja (Puss 1998).

Eesti looduslike liikide seas on oma mõõtmete poolest esirinnas harilik tamm ja harilik pärn, tingitud on see eelkõige nende puude vanusesest, nad võivad elada mitmesaja aastaseks ja saavutada suuri mõõtmeid. Nende kahe liigi suurte isendite arv on Pärnus ka kõige suurem. Suuri harilikke tammesid oli Pärnus 21 ja harilikke pärnasid 11 puud. Suurima (ilmselt ka vanima) tamme h = 21,0 m ja p = 430 cm ning see kasvab Kooli tn 3 aias, suurima pärna h = 26,0 m ja p = 382 cm ning see kasvab Vallipargis.

Registreeritud põlispuud olid järgmiste mõõtmetega:

1. Harilik mänd (*Pinus sylvestris*)

1) Rääma park – p = 304 cm, puu haruneb 1,6 m kõrgusel 2-ks, harude p = 217 ja 180 cm. Harunemiskohal on p = 317 cm;

2. Harilik vaher (*Acer platanoides*)

1) Vallipark – h = 21,5 m, p = 358 cm;

2) Suur-Jõe tn 18 esine – h = 14,5 m, p = 344 cm, haruneb kaheks, harude p = 242 ja 191 cm;

3) Vana-Pärnu kalmistu – h = 18,0 m, p = 299 cm, tüvi on seest tühi, üks haru maha saetud;

3. Harilik hobukastan (*Aesculus hippocastanum*)

1) Ringi tn 46 aias – h = 15,0 m, p = 316 cm;

4. Harilik saar (*Fraxinus excelsior*)

1) Annemõisa park – h = 23,0 m, p = 317 cm;

2) Rannapark – h = 27,0 m, p = 299 cm;

5. Berliini pappel (*Populus × berolinensis*)

1) Jõe tn ots, üle risttee – h = 28,0 m, p = 381 cm, see neljast puust suurim, puud kasvavad jõe ääres;

2) Rannapark – h = 24,0 m, p = 349 cm, puu haruneb 1,7 m kõrgusel kolmeks;

3) Rannapark – h = 26,5 m, p = 323 cm;

4) M. Härma park – h = 29,5 m, p = 322 cm;

5) Rannapark – h = 30,5 m, p = 309 cm;

6. Euroameerika pappel (*P. × canadensis*)

1) Kalevi staadion – h = 18,0 m, p = 443 cm;

2) Sauga jõe ääres – h = 17,5 m, p = 369 cm;

3) Rannapark – h = 17,0 m, p = 363 cm;

4) Rannapark – h = 28,0 m, p = 341 cm;

7. Euroameerika papli kultivar (*P. × canadensis* 'Marilandica')

1) Rannapark – h = 23,5 m, p = 518 cm, mõõdetud 0,8 m kõrgusel;

2) Sanatoorium "Sõprus" aed – h = 25,0 m, p = 415 cm;

8. Euroameerika papli kultivar (*P. × canadensis* 'Regenerata')

1) Rannapark – h = 28,0 m, p = 353 cm;

9. Hall haab (*P. × canescens*)

1) Rannapark – h = 24,0 m, p = 349 cm;

2) Rannapark – h = 26,5 m, p = 323 cm;

10. Harilik tamm (*Quercus robur*)

1) Kooli tn 3 aed – h = 21,0 m, p = 430 cm;

2) Väike-Sepa tn 4 hoov – h = 21,7 m, p = 411 cm;

3) Annemõisa park – h = 24,0 m, p = 390 cm;

4) Ammende villa – h = 27,5 m, p = 356 cm;

5) Vanapark – h = 25,5 m, p = 355 cm;

6) Rannapark – h = 20,5 m, p = 337 cm, mõõdetud 1,4 m kõrgusel;

7) Suur-Sepa 9 tagaaed, jääb S.-Sepa tn 7 kohale – h = 24,5 m, p = 334 cm,;

8) Kuninga tn Põhikool, endise Pärnu Poeglaste Gümnaasiumi (1875–1942) aed – h = 20,5 m, p = 332 cm;

9) Steineri aed – h = 24,5 m, p = 331 cm;

10) Kooli tn 5 kohal tänava ääres – h = 20,0 m, p = 328 cm;

11) Alevi kalmistul – h = 22,0 m, p = 323 cm, puu osaliselt murdunud;

12) Valli park – p = 319 cm;

13) L. Koidula park, Kuninga tn puiestee – h = 23,5 m, p = 317 cm;

14) Rannapark – h = 22,0 m, p = 316 cm;

15) Vanapargi tn 2, kohvik-kauplus "Cibus" esine – h = 22,5 m, p = 312 ja 207 cm;

16) Suur-Jõe ja Vanapargi tn nurgal – h = 19,5 m, p = 311 ja 206 cm;

17) Väike-Jõe tn 7 vastas üle tänava – h = 21,0 m, p = 307 cm;

18) Alevi kalmistul, h = 18,0 m – p = 303 cm;

19) Kutsekooli ees – p = 302 cm

20) Aia ja Pika tn nurk, maja ees – p = 302 cm;

21) Suur-Jõe tn 7 hoov – h = 18,7 m, p = 301 cm;

22) Vana-Pärnu kalmistu – h = 20,5 m, p = 298 cm;

23) Luha tn 8 maja ots – h = 20,0 m, p = 275 cm;

11. Hõberemmelga kultivar (*Salix alba* 'Sericea')

1) Vallipark, sadama poolne osa, veepiiril – p = 510 cm, haruneb 1,5–3,0 m kõrgusel 5-ks;

2) Vallipark – p = 473 cm;

- 3) Vallipark – p = 373 cm;
- 4) Rohu tn äärne, Ülejõe Gümnaasium – h = 21,5 m, p = 334 cm;
- 5) Rannapark – p = 316 ja 238 cm;

12. Punakas remmelgas (*Salix × rubens*)

- 1) Luha tn 36 aed, Põllu tn poolne serv – h = 20,5 m, p = 590 cm;
- 2) Raba tn äärne, kunagise Rääma mõisapargi serv – h = 19,0 m, p = 530 cm;
- 3) Rannapark – h = 17,5 m, p = 448 cm;
- 4) Luha tn 36 aed, Põllu tn poolne serv – h = 22,0 m, p = 436 cm;
- 5) Raba tn äärne, kunagise Rääma mõisapargi serv – h = 16,0 m, p = 427 cm,;
- 6) A. H. Tammsaare pst 4 maja ots – h = 20,0 m, p = 375 cm,;
- 7) Rannapark – p = 362 cm

13. Harilik pärn (*Tilia cordata*)

- 1) Vallipark – h = 26,0 m, p = 382 cm;
- 2) Vanapargi puiestee – h = 29,0 m, p = 352 cm, h = 27,5 m, p = 353 cm, seest tühi, haruneb 2 m kõrgusel 2-ks, harude p = 265 ja 255 cm; h = 28,5 m, p = 287 cm;
- 3) Kooli tn 7/9 esine – h = 25,5 m, p = 342 cm;
- 4) Rääma pargiga kirdes piirnev ala, kunagise Rääma mõisa maa-ala – h = 29,5 m, p = 341 cm;
- 5) Lastepark – h = 21,5 m, p = 322 cm;
- 6) Annemõisa park – h = 22,5 m, p = 316 cm;
- 7) Vallipark – h = 21,0 m, p = 311 cm, puu on seest tühi, kahest kohast avatud;
- 8) Vallipark – p = 305 cm, puu on seest tühi;
- 9) Ammende aed – h = 26,0 m, p = 303 cm, puutüvi seest õõnes ja avatud, osa tüvest eemaldunud, puu võib murduda;
- 9) Annemõisa park – h = 26,0 m, p = 302 cm;
- 10) Annemõisa park, Sõudebaasi maa-alal – h = 26,0 m, p = 302 cm;
- 11) Vallipark – h = 22,0 m, p = 300 cm, tüvi seest tühi ja avatud;

14. Lääne pärn (*T. × vulgaris*)

1–6) puud kasvavad Väike-Jõe tn 9 ees ning nende näol on tegemist küllaltki vanade puudega. Neist puudest viis kasvab elumaja ees ning üks nende vastas üle tänava, nende paigutus viitab siinsele kunagisele puiesteele. Puude mõõtmed on järgmised: 1) h = 18,2 m, p = 246 cm; 2) h = 19,5 m, p = 291 cm; 3) h = 22,7 m, p = 218 cm; 4) h = 22,5 m, p = 208 cm; 5) h = 22,5 m, p = 211 cm; 6) h = 20,2 m, p = 227 cm. Puude kõrgus on seega 18,2–22,7 m ja rinnasperimeeter 211–291 cm (diameeter 67–93 cm). Keskmise kõrgus 20,9 m ja perimeeter 234 cm (diameeter 75 cm).

Puude vanusest

Keskaegse kindlustatud Pärnu haljastus on tänaseks hävinud (Kaaver 1984). Üheks vanemaks on peetud Kuninga tänava alleed, mille kohta A. Kaaver (1984) märgib, et see on 250-aastane.

1834. või 1835. aastal kustutati Pärnu kindluslinnade nimekirjast ning siit alates algas Pärnu parkide ja puiesteede ajaloos uus etapp (Härmson 1983; Sirel 1983; Kaaver 1984). Glassii alale planeeriti tänavate pikendused, mis ühendavad linnatuumikut eeslinnadega – Rüütli ja Kuninga tn pikendati Vanapargini, Meriküla eeslinn ühendati Supeluse tänava, Pühavaimu ja Merepuiestee kaudu. Kõik need tänavad kujundati alleedena. Mööda glassii perimeetrit planeeriti Ringi ja Esplanaadi tänav (Sirel 1983; Kaaver 1984).

Kuid puude istutamisega alustati juba varem, on teada, et 1830. või 1831. aastal alustati puude istutamist bürgermeister Goldmanni ettepanekul Vanapargi alale (Sirel 1983; Kaaver 1984). Kuninga tänavalt Riia maanteele suunduv Aleksandri tänav kujundati alleeks, kuhu esimesed pärnad istutati 1831. aastal. Sealjuures arvatakse, et need puud on toodud Hollandist (Sirel 1983). See võib ka täiesti tõsi olla, sest Hollandist toodud pärnaistikutega rajati mõned aastad hiljem ka Sindi linna kolm alleed (Must 1998).

1860. aastal toodi turuplats üle sadama lähedusse ja endisele turuplatsile rajati park (nüüdne Lastepark). 1879. (Sirel 1983) või 1882. (Kaaver 1984) aastal istutati esimesed puud Rannapargi alale. 1889. aastal asutati ka linna puukool (Kaaver 1984) ja 1890. aastal alustati haljasala rajamist Tallinna väravate juurde. Siit alates rajati haljastust juba pidevalt kuni esimese maailmasõjani G. Kuphaldti projekti järgi (Kaaver 1984).

Eelnevast tulenevalt ei ole Pärnu põlispuud just kõrge vanusega. Üksikute vanimate puude iga võib ulatuda siiski 200 aastani. Vanemateks puudeks Pärnus on tammed ja pärnad, vanimaks puuks on ilmselt Kooli tn 3 aias kasvav tamm ($h = 21,0$ m, $p = 430$ cm), selle iga võib ületada 200 aastat. Sellele lähedane vanus võib olla ka Väike-Sepa tn 4 hoovis kasvaval puul ($p = 411$). Kõrge vanusega puuks Pärnus on ka Steineri aias kasvav tamm, mille $h = 24,5$ m ja $p = 331$ cm. Teada on, et 1751. aastal ostis kaubamaja omanik Hans Dietrich Schmidt endiselt raehärralt Franx Carl Steinerilt krundi koos hoonetega, osa hooned lamutati ja rajati aed. Seda aeda on peetud ka Pärnu vanimaks (Rajaste 1979).

Enam kui 150 aastat vanuseid puid võib olla juba üsna mitmeid – Vanapargis ja linna puiestedel. Üllatuslikult osutusid lähedaste mõõtmetega puudeks Ammende villa ja Vanapargi suurimad tammed, esimese puu $h = 27,5$ m, $p = 356$ cm ja teise puu $h = 25,5$ m, $p = 355$ cm. Seega võidi Ammende villa aia suurim tamm istutada sinna samuti 1830. aastatel, seega enne villa rajamist.

Pärnades on Pärnus ilmselt vanimad nimetatud üksikud suurimad harilikud pärnad. Need on Vallipargis, Vanapargi puiestees, Kooli tn 7/9 ees ja Rääma mõisa maa-alal kasvavad puud. Nende vanus võib olla üle 150 aasta. Selle vanuseni võib küündida Lastepargi suurim pärn.

Üheks Pärnu vanimaks pargialaks on loetud Annemõisa parki (ilmselt kunagine suvemõisa park, tuntud Annenhofi nime all). On märgitud, et vanimad pärnad ja tammed on istutatud sinna 19. sajandi alguses ja männid 19. sajandi keskpaiku (Rajaste 1979). Kahjuks pole mitmed neist ilmselt enam alles. Vanimaks, ligi 200 aastaseks võib olla sealne tamm ($h = 24,0$ m, $p = 390$ cm). Kuid ka praeguse suurima hariliku pärna ($p = 316$ cm) vanus võib küündida 150 aastani.

Pärnu linnas tuleb arvestada, et suhteliselt toitainevaeste meresetete ja luiteliiva tõttu on sealsed suhteliselt tagasihoidlike mõõtmetega puud märksa vanemad kui selliste mõõtmetega puud mujal Eestis. Puude jämedus ei peegelda hästi nende vanust, näiteks on Tartus 304 cm ümbermõõduga pärna vanuseks saadud ligikaudu 300 aastat (Läänelaid 1986; Hansen ja Pedaste 1996). Erandjuhul võib Pärnu jämedamate tammede ja pärnade vanus küündida ligi 300 aastani.

Tammede ja pärnade vanuse mõistmiseks nende mõõtmete järgi võib tuua aastail 1902–1903 rajatud Ammende villa ia istutatud puud. Eeldades, et pärnad ja tammed on istutatud ühel ajal, olles seega 100 või enam aastat vanad, selgub, et paremini on Ammende villa aias kasvanud jämedusse aeglasema kasvuga tammed kui lääne pärnad, seda tõendavad esimeste suuremad mõõtmed. Nii on ridades kasvava 19 tamme diameetri ulatus 48–74 cm ja keskmine diameeter 58 cm, suurima puu kõrgus oli 23,0 m ja $d = 69$ cm. 14 läänepärna diameeter oli aga 42–73 cm ja keskmine diameeter 54 cm, suurima puu kõrgus oli $h = 24,5$ m ja $d = 54$ cm. Arvestades, et mullastikuliselt on siin tegu suhteliselt toitainetevaeste kuivade liivmuldadega, on siin tammede veereziim ilmselt soodsam seoses nende sügavama juurestikuga.

Eelnevatest vanemad võivad olla Pärnu jõe ääres Väike-Jõe tn 9 ees olevad kuus lääne pärna ($d = 67–93$ cm, keskmine $d = 75$ cm). Kuid kuna siin on ilmselt paremad kasvukoha tingimused siis ei pruugi see ka nii olla.

Puude looduskaitsest

Esimene puu, mis pärastsõja-aastatel Pärnu linnas looduskaitse alla võeti, oli harilik mänd Merimetsa männikus Riia mnt. ja raudtee vahel. See võeti looduskaitse alla Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asunud Looduskaitse Valitsuse juhataja 17. märtsi 1959. aasta käskkirja nr. 25 lisa nr. 2 alusel (Riikliku ... 1960). Järgnevalt võeti Pärnu rajooni TSN

Täitevkomitee 1964. aasta 5. veebruari otsusega nr. 26 looduskaitse alla nn. peksumänd Hooldekodu pargis.

Omaaegse Pärnu Linna Rahvasaadikute Nõukogu Täitevkomitee 1981. aasta 13 novembri otsusega nr. 348 (Parkide, puiesteede ja teiste loodusobjektide looduskaitse alla võtmise kohta) võeti Pärnu linnas kaitse alla järgmised puud: tammed Kooli tn 3 ja 5 aias, Vana-Posti tn 2 (end. Oktoobri tn) aias ja viis puud Alevi kalmistul; pärnad Kooli tn-l ees ja kaks pärna Alevi kalmistul.

Looduskaitse all olevatest üksikpuudest oli 1996. aastal vähemalt osa alles. Suurim oli neist Kooli tn 3 aias kasvav tamm, mille kõrgus oli 21,0 m ja rinnasümberrõõm ehk perimeeter 430 cm. Looduskaitse alla võtmise otsuses on selle tamme ümberrõõm antud 400 cm. Puu on seest õõnes ja vajunud viltu, õõnsus vajaks puhastamist ja täitmist ning puu ehk ka toestamist. Tegemist on siiski Pärnu linna vanima ja jämedaima tammega. Samuti oli alles Kooli tn 5 asuv tamm, ühtlasi selgus, et Kooli tn 5 kohal tänava ääres kasvas kaks tamme, suurima kõrgus oli 20,0 m ja rinnasümberrõõm 328 cm ning väiksema vastavad mõõdud olid 18,5 m ja 283 cm. Looduskaitse all on seal ilmselt jämedam puu. Looduskaitse alla võtmise otsuses on selle tamme ümberrõõm antud 306 cm.

Kooli tänaval on looduskaitse all ära märgitud ka pärn, kahjuks on selle asukoht selgusetu. Ilmselt on selleks Kooli tn 7/9 ees kasvav harilik pärn, mille kõrgus on 25,5 m ja rinnasümberrõõm 342 cm. Looduskaitse alla võtmise otsuses on selle pärn ümberrõõm antud 304 cm.

Selgusetuks jäi endise Oktoobri tn (praegune Vana-Posti tn) 2 aias kasvanud tamme olemasolu. Looduskaitse alla võtmise otsuses on selle tamme ümberrõõm antud 270 cm, sellist puud seal ei kasva. Võimalik, et selleks puuks on kahest tammest suurim, mis kasvab läheduses Kooli tn ääres Suur-Posti tn kohal. Seal kasvab kaks puud, nende puude mõõtmed on järgmised: 1) $h = 17,0$ m ja $p = 276$ cm; 2) $h = 16,0$ m ja $p = 220$ cm. Lisada võiks ka, et samas lähedal Väike-Kuke tn 2 hoovis Suur-Posti tn poolses osas kasvab veel kaks suurt tamme, nende $h = 19,5$ m, $p = 213$ cm; $h = 16,0$ m, $p = 188$ cm.

Alevi kalmistul ei ole ilmselt säilinud looduskaitse alla võetud tammed (viis puud) ja pärnad (kaks puud), konkreetseid puid oli peaaegu võimatu selgitada. Suurimateks olid seal kaks tamme, nende mõõtmed olid järgmised: 1) $h = 22,0$ m, $p = 323$ cm, puu osaliselt murdunud; 2) $h = 18,0$ m, $p = 303$ cm. Suurima pärna kõrgus oli aga 29,0 m ja rinnasümberrõõm 289 cm.

Kontrollida on vaja Hooldekodu maa-alal paikneva kunagise Tammistu mõisa nn peksumänni ja Raeküla metsas oleva suure männi olemasolu. Viimase asukohana on antud Merimetsa männik Riia mnt ja raudtee vahel ning puu mõõtmetena $h = 12,3$ m ja $d = 300$ cm (Riikliku kaitse... 1960). Et puudel puudusid looduskaitset tähistavad sildid, siis ei olnud neid puid võimalik leida. Tõenäoliselt on need hukkunud.

Pärnu linnas tuleb veel nii mõnigi puu looduskaitse alla võtta. Nii võiks looduskaitse all olla Kuninga tn põhikooli, endise Pärnu Poeglaste Gümnaasiumi aias (1875–1942) kasvav tamm, selle kõrgus 20,5 m ja rinnasümberrõõm 332 cm. Võimalik, et puu on istutatud kooli avamise auks.

Kirjandus

- Eilart, J. 1960. Põlised puud. – Rmt.: Kumari, E. (toim.), Looduskaitse teatmik. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 223–233.
- Elliku, J. ja Sander, H. 1996¹. Paldiski puud ja põõsad. – Lääne-Harju Ekspress. 30. november.
- Elliku, J. ja Sander, H. 1996². Paldiski puud ja põõsad. 2. – Lääne-Harju Ekspress. 14. detsember.
- Elliku, J. ja Sander, H. 1997. Paldiski puud ja põõsad. 3. – Lääne-Harju Ekspress. 4. jaanuar.
- Elliku, J. ja Sander, H. 1999. Üheksa Pärnumaa arboreetumi ja dendroaia ülevaade. – Eesti dendrofloora uuringud. IV, Tallinn, 9–74.
- Hansen, T. ja Pedaste, M. 1996. Tartu jämedatest puudest. – Eesti Looduseuurijate Seltsi

- Aastaraamat. 77 köide. Teaduste Akadeemia Kirjastus, Tallinn, 119–145.
- Härmson, P. 1983. Pärnu keskuse planeerimiskava kujunemine. – *Ehitus ja Arhitektuur*. 2, 31–43.
- Kaaver, A. 1984. Pärnu linna haljasalade ajaloost. – *Ehitus ja Arhitektuur*. 2, 23–26.
- Künnapuu, S. 1975. Tallinna jämedatest puudest – LUS-i aastaraamat. 63 kd. Linn-inimene-ökoloogia. Tallinn, 40–66.
- Läanelaid, A. 1986. Kui vanad on puud. – *Edasi*. 23. jaan., 5.
- Masing, V. 1980. Structure of green areas in Estonian towns. – In: *Estonia. Selected studies on geography*. Tallinn, 54–63.
- Must, A. 1998. Tööstusliku pöörde argipäev. – *Ajalooline ajakiri*. 1 (100), 33–44.
- Puss, F. 1998. Pärnumaa põlispuud. – *Rmt.: Kukk, T. (toim.), XXI Eesti looduseuurijate päev. Edela-Eesti loodus*. Tartu-Tallinn, 67–71.
- Rajaste, T. 1979. Pärnu linna haljasaladest. – Pärnu. Käsikiri Pärnu Linna Planeerimisametis.
- Riikliku kaitse alla võetud põliste puude loetelu. 1960. – *Rmt. Kumari, E. (toim.), Looduskaitse teatmik. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn*, 287–317.
- Sander H. 1990. Tallinna vanha arvopuisto – *Sorbifolia*. 21(2), 85–87.
- Sander, H. 1991. Kaasanin kirkon poppeli – Tallinna vanhin vierasperäinen puu. – *Sorbifolia*. 22(4), 177–178.
- Sander, H. 1993. The ginkgo (*Ginkgo biloba* L.) in Estonia. – *Proc. Estonian Acad. Sci. Biol.* 42, 4, 264–273.
- Sander, H. 1998¹. Tallinna silmapaistvamad puud ja nende kaitse. – *Eesti dendrofloora uuringud*. III, Tallinn, 1–82.
- Sander, H. 1998². Harjumäel saeti maha Eestimaa jämedaim lääne pärn. – *Eesti Loodus*. 2, 59–60.
- Sander, H. 1998³. Paldiski vanim pappel hukkumas. – *Eesti Mets*. 10, 19.
- Sander, H., Elliku, J. ja Paivel, A., 1990. Hõlmikpuu (*Ginkgo biloba* L.) Eestis. – Preprint TBA-1. Tallinn
- Sirel, H. 1983. Pärnu linnaehituslik areng. – *Ehitus ja Arhitektuur*. 2, 24–31.
- Šestakov, M. 1986. Vanalinna haljastu. – *Rmt.: Tarand, A. (toim.), Tallinna taimeistik*. Tallinn, 112–126.
- Šestakov M. ja Tamm K. 1986. Endiste suvemõisate pargid tänapäeval – *Rmt.: Tarand, A. (toim.), Tallinna taimeistik*. Tallinn, 95–111.
- Viirok, E. 1929. Ajaloolisi aedu ja puid Tallinnas. – *Eesti Mets*. 10, 241–243.
- Viirok, E. 1930¹. Tallinna linna puiestikkude ajaloost. – *Eesti Metsanduse aastaraamat*. IV, Tartu, 149–160.
- Viirok, E. 1930². Ringkäik Tallinna linna puiestikkudes. – *Kasvatus*. 5, 243–248.
- Viirok, E. 1930³. Pärnu linna metsadest. – *Eesti Mets*. 9, 227–230.
- Viirok, E. 1932. Ülevaade Tallinna linna puiestikest. – *Tartu Ülikooli Metsaosakonna toimetised*. 22, 1–91.

RARE TREES AND BUSHES AND ANCIENT TREES IN PÄRNU CITY

Jüri Elliku¹ and Heldur Sander²

¹Tallinn Botanic Garden

Kloostrimetsa 52, Tallinn 11913, Estonia

²Estonian Agricultural University

Forest Research Institute

Fr. R. Kreutzwaldi 5, Tartu 51014, Estonia

In Estonian cities which are hundreds of years old, many rare trees and bushes and ancient trees are growing. These trees and bushes have been studied mainly this century. Ancient trees are related to our culture, they attracted the attention of artists already in the last century and many beautiful engravings, paintings and photos have been preserved until the present time. Large ancient trees are monuments of nature, witnesses of good and bad times, as well as of many people and events (Eilart 1960).

The species composition of Pärnu greeneries is relatively unified. Our local species are prevailing, such as common maple, common ash, common oak, small-leaved lime and silver birch. The percentage of these species is relatively high also on single green areas.

In Pärnu greeneries and cemeteries there are about 300 taxa of woody plants – the number of taxa is 4–52 in 30 greeneries and 21–52 in the six larger city parks (Vallipark, Munamäe Park, Koidula-Brakmann Park, Sadama Park, Võidu Park and Vanapark) – the total number of taxa in them amounts to 22. In addition to the aforesaid there is Pärnu Rannapark which is relatively rich in species – the number of different woody plants is 162, but in the city as a whole the species diversity is low.

Foreign species used in greeneries side by side with our natural species are not very diverse: *Picea glauca*, *Fraxinus pennsylvanica* and its variety *F. pennsylvanica* var. *subintegerrima*, as well as *Tilia* × *vulgaris* and *Pinus cembra*. The first 3 taxa are the most common in Pärnu greeneries, compared to other Estonian town greeneries. The largest trees of these species also grow in Pärnu.

Among bushes the most widely spread is *Crataegus submollis*, surpassing even *Syringa vulgaris*. As a result of that, the greeneries in Pärnu are relatively poor in species. The number of rare trees and bushes is very limited. The same species occur again and again.

In spite of the aforesaid some rare trees and bushes can be found in Pärnu which are very rare in Estonia and occur in Pärnu only in single places. In Pärnu also some trees of a wider distribution can be found, whereas the specimen in Pärnu are the largest in Estonia. In Pärnu there are some remarkable ancient trees but their dimensions are not significant compared to other representatives of the same species in Estonia.

This article mentions 32 taxa of trees and 13 taxa of bushes which grow in Pärnu and are rare for Estonia. In addition there are 3 taxa of bushes whose specimen can be found only in some rare places in Pärnu.

The rarest trees in Pärnu are: *Ginkgo biloba* – h = 4,2 m, d = 9 cm; *Pseudotsuga menziesii* 'Glaucula Pendula' – h = 6,2 m; h = 5,3 m, d = 20 cm; *Acer glabrum* – h = 6,5 m; *Cercidiphyllum japonicum* – h = 13,5 m, d = 30 cm; *Corylus colurna* – h = 4,2 m; *Morus alba* – h = 7,6 m, d = 25 cm; *Populus nigra* 'Italica' – h = 21,0 m, d = 69 cm; *Tilia* × *moltkei* – h = 19,5 m, d = 52 ja 34 cm. Rare bushes are: *Cornus controversa*, *Cornus obliqua*, *Cotoneaster foveolatus*, *Holodiscus discolor* var. *arifolius*, *Rhus aromatica*, *Rosa amblyotis*, *Rosa pimpinellifolia* 'Rosacea', *Shepherdia canadensis*, *Corylus avellana* 'Heterophylla', 2 bushes over 70 years of age (h = 5,3 m, h = 5,3 m), and *Spiraea uratensis*.

Under the Estonian conditions four trees are of importance: *Pinus nigra*, dimensions are as follows: h = 19,0 m, d = 47 cm; h = 17,0 m, d = 63 cm; h = 15,2 m, d = 40 cm; h = 15,0 m, d = 74 cm and *Thuja plicata* – h = 15,5 m ja d = 40 cm, 5 trees *Ulmus minor*, the largest

among them $h = 15,0$ m, $d = 37$ cm, and *Hippophaë rhamnoides* – $h \sim 11$ m; $h \sim 9$ m.

In Pärnu the number of relatively old and thick trees is rather high. Under thick trees we mean trees with a perimeter of 300 cm or more at breast height (130 cm). According to the information at our disposal there are 65 such trees in Pärnu. Most of them are broad-leaved (64) as in the past mainly broad-leaved trees were planted in the parks and gardens of Pärnu. Moreover, broad-leaved trees usually acquire a thicker perimeter than coniferous trees in Estonia.

Of the thick trees, 21 are oaks (*Quercus robur*) and 11 limes (*Tilia cordata*), followed by poplars (*Populus × berolinensis*, *P. × canadensis*, *P. × canescens*) – 14 trees, and willows (*Salix alba*, *S. × rubens*) – 12 trees.

The perimeter of the thickest poplar is 518 cm, measured at a height of 0,8 m, that of willow 490 cm, lime 382, oak 430 cm, maple 358 cm, pine 304, ash 358, and horse-chestnut 316 cm.

The thickest trees in Pärnu are the following ones: (1 and 2) willows (*Salix × rubens*) in the garden of Luha Street 36 – $h = 20,5$ m, $p = 590$ cm and in the Rääma Park – $h = 19,0$ m, $p = 530$; (3) a poplar (*P. × canadensis* 'Marilandica') in Rannapark – $h = 23,5$ m, $p = 518$ cm; (4 and 5) a willow (*Salix alba* 'Sericea') in Vallipark – $p = 510$ cm and – $p = 473$ cm.

The first parks and alleys in Pärnu were founded in 1831. Since the 1860's, establishing of green areas started on a rather continuous basis and was more or less completed by 1918. Thus, the oldest trees in Pärnu are 170–180 years old. Two big oaks in two gardens of Pärnu may be older, even 200–300 years old. The oldest tree is probably an oak in the garden of Kooli Street 3 ($h = 21,0$ m, $p = 430$ cm).

In Pärnu, the first tree was taken under nature protection in 1959 and it was a Scots pine. It was followed by another one in 1964 and by 11 trees in 1981.

ALEKSEI PAIVEL JA SAAREMAA

Heldur Sander

EPMÜ Metsanduslik Uurimisinstituut

Fr. R. Kreutzwaldi 5, Tartu 51014

Oma kodusaares Saaremaaga seob A. Paivelit tema töö teadlasena ja puittaimede viljelejana ning Saaremaa on olnud ka see paik, kus ta Tallinnas töötamise ajal oma suved on veetnud ning kus ta praegu ka elab.

A. Paivel alustas Saaremaa dendroloogiste uurimustega üliõpilaspõlves diplomitöö jaoks materjali kogumisega ning 1953. aastal valminud diplomitöö "Saaremaa dendrofloora ja selle tulevikuperspektiivid"(118 lk) võttis käsikirjana esmakordselt kokku Saaremaa võõramaised puud ja põõsad. Viis aastat hiljem valmis juba ulatuslik kandidaaditöö "Eesti NSV lääneosas esinevad võõrpuuliigid ja nende kasutamise võimalused", mis hõlmab ka Saaremaad käsitlevaid materjale.

A. Paiveli ilmunud kirjatööde ja tegevuse alusel võib tema uurimused jagada kuueks: 1) parke käsitlevad tööd, 2) arboreetumeid käsitlevad tööd, 3) Saaremaal levivaid võõrliike käsitlevad tööd, 4) looduskaitset käsitlevad tööd, 5) Kuressaare linna käsitlevad tööd ning 5) Tallinna BA Audaku katsepunkti rajamine ja tegevuses hoidmine.

A. Paivel alustas Saaremaa parkide uurimisega oma diplomitöö tarbeks. Järgnevad uuringud laienesid kandidaaditöö raames ning hiljem seoses juba kogu Eesti dendrofloora inventeerimisega. Nende tööde käigus on A. Paiveli poolt Saaremaa parkidest kogutud seni kõige ulatuslikum materjal, kahjuks ei ole jõutud seda kõike publitseerida.

A. Paivel oli see, kes esmakordselt pühendas tähelepanu Saaremaa arboreetumitele, eelkõige on tema uurimused käsitletud Saaremaa kolme kõige silmapaistvama arboreetumi – J. Alase, G. Karmla ja M. Ranna puittaimede kollektsiooni. Tänu just temale on need saanud üldtuntuks.

Kõige enam on A. Paiveli tähelepanu pälvinud üks visa Saaremaa mees, kelleks oli Mihail Rand (1871-1958), keda rahvas ikka Mihklina tundis. Ilmselt läks selle mehe puudearmastus ja visadus A. Paivelile hinge, temast sai teadlane, kes M. Ranna elutööd kõige rohkem on tutvustanud.

Esmakordselt tutvustas A. Paivel M. Ranna arboreetumit ja selle rajajat 1955. aasta artiklis, mis ilmus "Eesti NSV TA Toimetistes". See oli ka ainuke lugu selle teadusajakirja eksisteerimisajaloos, mis oli pühendatud ühele arboreetumile ja selle rajajale. Järgnev A. Paiveli kirjatükk osutus aga M. Ranna nekroloogiks, see ilmus 1959. aastal ajakirjas "Eesti Loodus".

M. Ranna arboreetumile ja selle rajajale pühendas A. Paivel edaspidi kolm väikest trükist. Nende kolme trükise olemasolu on ilmnunud Tallinna BA bibliograafiates ja ühes ajakirja Eesti Looduse kirjanduse ülevaates (Ilmunud kirjandus 1971). Sellele juhtis meie tähelepanu T. Kukk EPMÜ Zooloogia ja Botaanikainstituudist. Kõigi kolme olemasolu tõendab samuti ajakiri "Raamatukroonika", selle alusel on ära toodud allpool kõik andmed nende kolme trükise kohta, nii nagu need olid selles ajakirjas antud.

Esimene M. Ranna arboreetumit käsitlev trükis ilmus 1965. aastal (oli toodud Raamatukroonika selle aasta numbris) ja selle tiraaz oli 10 000 eksemplari. Teine ilmus 1970. aastal ning selle tiraaz oli 20 000 eksemplari, sealjuures aastaarv ja maht (8 lk) on toodud nurksulgudes. Tegelikult ilmus see siiski 1969. aastal. see aastaarv on ära toodud selles vihikus, mis asub TÜ raamatukogus. Kolmas M. Ranna arboreetumi ülevaade ilmus 1977. aastal ja selle tiraaz oli 15 000 eksemplari. Seega on A. Paiveli poolt väljaantud M. Ranna arboreetumit tutvustavat trükist 12 aasta jooksul kokku 45 000 eksemplari, mis on küllaltki tavatu.

Kahjuks on kõik nimetatud kolm M. Ranna arboreetumit käsitlevat trükist muutunud rareiteetideks. Tuleb välja, et mitte ühtegi neist pole Tallinna BA raamatukogus. Ka ei leidunud

neid Tallinnas Rahvusraamatukogus ja Akadeemilises Raamatukogus. Tartus TÜ raamatukogus leidis neist ainult 1969. (1970.) aasta väljaanne. 1965. ja 1977. aastate väljaanded on aga säilinud teadaolevalt ainult Tartus Eesti Kirjandusmuuseumis (Toomas Kukk, isiklik teade).

Tänu A. Paiveli ja teistegi kirjutistele, on M. Ranna arboretum Eestis ka üks kõige tuntum ja külastatavam ning see on küllaltki hästi uuritud ning uurimistulemusi ja M. Ranna isikut ka laialdaselt tutvustatud (Paivel 1955, 1959, 1960 jt; Raid 1963; Klaas 1966; Elliku jt 1997).

Saaremaal levivaid võõrliike ja nende kasutamist on A. Paivel käsitlenud üsna mitmes töös. See teema oli ka tema kahe esimese kirjutise aluseks, need avaldati 1954. aastal (teine oli neist vene keelne). Hiljem on seda teemat käsitlenud ta juba korduvalt (Paivel 1957¹, 1957², 1962³, 1980).

Looduskaitset käsitlevad tööd on A. Paivelil seotud olnud Eesti looduskaitse seaduse vastuvõtmisega 1957. aastal ja selle hilisema rakendamisega. Tema oli see, kelle kanda jäi parkide ja arboretumite kaitse, eriti Saaremaad puudutav osa. Tänu just temale võeti Saaremaal 1959. aastal vabariikliku kaitse alla kolm eelmainitud Saaremaa arboretumi ning Kuressaare Lossipark ja Pidula mõisapark, samuti Muhus olev Pädaste park. Oma osa oli A. Paivelil selleski, et 1959. ja 1965. aastal lülitati Saaremaal ja Muhus kohaliku looduskaitse alla 15 parki, mille tõttu 1965. aastal oli Saaremaal ja Muhus looduskaitse all 3 arboretumit ja 18 parki. Oma tööd sel alal on ta põhiliselt kokku võtnud kahes trükises (Paivel 1960; Elliku jt 1997).

A. Paivel on tegelenud ka oma sünnilinna Kuressaare uurimisega. Need tööd on ta publitserinud kohaliku ajalehe veergudel (Paivel 1962¹, 1972). Eriti põhjalik oli 1972. aasta töö, see publitseeriti järjena läbi 7 ajalehe numbri. Kuressaare linna käsitlevad uued uuringud on tal praegugi pooleli, ta on püüdnud neid ikka jõudumööda teha.

A. Paiveli teene on ka see, et Saaremaale Audakule rajati 1962. aastal Tallinna BA puittaimede võõrliikide introduksiooni katsepunkt (Paivel 1962², 1991; Paivel jt 1986). Tema on hoidnud selle tööd üleval kuraatorina tänapäevani. Tänu sellele on Audaku tuntud eriti Soome dendroloogide seas, nende reisirid Saaremaale on alati seotud ka Audaku külastamisega.

Arvame, et Saaremaal sündinud loodusteadlastest on A. Paivel olnud see, kes on andnud oma elutööga ühe suurema panuse selle saare uurimisele ja uurimistööde publitseerimisele. Ja ega Saaremaa uurimused pole ka katkenud, ees ootab ülevaade Audaku katsepunkti introduksiooni tulemustest.

Olen tänulik Kaia Gailitile Tallinna BA-st ja Toomas Kukele EPMÜ Zooloogia ja Botaanikainstituudist, kes aitasid mind selle artikli kirjutamisel.

Kirjandus

- Ilmunud kirjandus. 1971. A. Paivel. M. Ranna dendraarium. Tallinn, 1970. 20 000 eks. 3 kop. Tutvustav pisitrükis piltidega. – Eesti Loodus. 12, lk.766.
- Elliku, J., Paivel, A. ja Sander, H. 1997. Saaremaa looduskaitsealuste arboretumite ja parkide dendrofloora. – Eesti dendrofloora uuringud. I, Tallinn, 1–66.
- Klaas, A. 1966. Mihkel Rannast ja tema dendraariumist. – Eesti Loodus. 1, 53–54.
- Paivel, A. 1954. Väärtuslikke puuliike Saaremaal. – Sotsialistlik Põllumajandus. 2, 36–37.
- Paivel, A. 1955. Dendroloogia entusiast Mihkel Rand ja tema aed. – ENSV TA Toimetised. 3 (4), 671–676.
- Paivel, A. 1957¹. Perspektiivseid võõrpuuliike Saaremaa lootaladel kasvatamiseks. – Looalade metsastamise ja loometsade majandamise küsimusi. Tartu, 47–52.
- Paivel, A. 1957². Läänepoolses Eestis esinevad introdutseeritud okaspuuliigid ja nende kasutamise võimalused. – ENSV TA Toimetised. Bioloogiline seeria. 3 (6), 281–291
- Paivel, A. 1959. Mihail Rand 1871–1958 [nekroloog] – Eesti Loodus. 1, 62.
- Paivel, A. 1960. Pargid ja dendraariumid. – Rmt.: Kumari, E. (toim.), Looduskaitse teatmik.

Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 191–205.

- Paivel, A. 1962¹. Mõtteid kodulinna külastades: [Kingissepa linna haljastamisest ja heakorrast]. – Kommunismiehitaja. 1962, 30. jaan.
- Paivel, A. 1962². Eesti NSV Teaduste Akadeemia Botaanikaiaia katsebaas Saaremaale. – Kommunismiehitaja. 17. mai.
- Paivel, A. 1962³. Mõnede meil seni vähe levinud võõrpuuliikide esinemisest ja seisundist Ida-Eestis. – Tallinna Botaanikaiaia uurimused. I, Tallinn, 24–41.
- Paivel, A. M. Ranna dendraarium. [Lühiülevaade koos puu- ja põõsaliikide nimestikuga. Tln.], trk. "Okroober" [1956]. 7 lk. 21×10 cm. 10 000 eks. 2 kop. – Autor. näid. lk. 5. – Trükiandmeis: ENSV MN Metsamajanduse ja Looduskaitse Peavalitsus. ENSV Põllumajanduse Ministeeriumi Teaduslik-Tehnilise Informatsiooni Büroo. – Osa teksti vene k. – [65–857] – Raamatukroonika. 1965, lk. 8.
- Paivel, A. 1969. M. Ranna dendraarium. – Eesti NSV Metsamajanduse ja Looduskaitse Ministeerium. Eesti NSV Põllumajanduse Ministeeriumi Teaduslik-Tehnilise Informatsiooni Valitsus, Tallinn, 7 lk. [TÜ raamatukogus, A30031]
- Paivel, A. 1972. Roheline Kingissepa. – Kommunismiehitaja. 24., 26., 29. ja 31. aug.; 2., 5. ja 7. sept.
- Paivel, A. 1980. Võõrpuuliigid Saaremaal. – Rmt.: Põllumajandus ja keskkonnakaitse. Tallinn, 103-106.
- Paivel, A., 1991. Märkmeid Tallinna Botaanikaiaia ajaloost ja ekspositsioonide rajamisest. – Tallinna Botaanikaiaia uurimused. IV, Botaanika ja ökoloogia. Tallinn, 16-25.
- Paivel, A., Rumberg, V. ja Martin, J. 1986. ENSV TA Tallinna Botaanikaiaia kollektsoonid – seisund ja arenguperspektiivid. – Eesti NSV Teaduste Akadeemia 1980-1985. Tallinn, 204-210.
- Raid, L. 1963. Saaremaa dendraariumid. – Eesti Loodus. 5, 290-293.
- M. Ranna dendraarium. [Tln.], trk. "Kommunist" [1970. 8] lk. – Osa teksti vene k. – Teksti lõpus: A. Paivel. – 21 × 9 cm. 20 000 eks. 3 kop. – [70–1037]. – Raamatukroonika III. 1970, lk. 30.
- M. Ranna dendraarium. [Saaremaal Neemi külas. Tln., "Valgus"], trk. "Oktoober" [1977]. © ENSV Metsamaj. Min. 9 lk. – Kokkuvõtte vene k. – Trükiandm. koost.: A. Paivel. – 22 cm. 15 000 eks. 5 kop. – [77–243]. – Raamatukroonika. I, 1977, lk. 39.

ALEKSEI PAIVEL – 70

1946. aastal Tartu Riiklikus Ülikoolis senise metsaosakonna baasil asutatud metsandusteaduskonna ning 1947. aastal loodud Zooloogia ja Botaanika Instituudi metsasektori rüpes tärkas uutes sõjajärgsetes poliitilistes oludes taas ka Eesti dendroloogia. Üheks suunaandjaks oli siin Aleksei Paivel, kelle tööd on olnud seotud Tallinna Botaanikaiaia rajamisega, meie arboreetumites ja parkides kasvavate võõramaiste puittaimede uurimisega ning nende introduktiooniga.

A. Paivel sündis 30. märtsil 1929. aastal Kuressaares. Pärast keskkooli lõpetamist astus ta 1948. aastal Tartu Riikliku Ülikooli metsandusteaduskonda. 1953. aastal lõpetas A. Paivel Eesti Põllumajanduse Akadeemia (EPA), mis oli ülikoolist eraldunud 1951. aastal. EPA lõpetamist tähistas ulatusliku (118 lk.) diplomitöö "Saaremaa dendrofloora ja selle tulevikuperspektiivid" kaitsmine. See töö oli ka esimene pärast sõjaaegne dendroloogiaalane diplomitöö, mis oli pühendatud mingi piirkonna kodu- ja võõramaistele puittaimedele ning esimene kogu Saaremaad hõlmav käsitlus. Ülikoolis õppides asus A. Paivel juba 12. jaanuaril 1950 tööle ENSV TA Bioloogia Instituuti metsasektori laborandiks. 1. oktoobril 1952. aastal nimetati ta metsasektori vanemlaborandiks. Pärast ülikooli lõpetamist 1953. aastal astus A. Paivel 15. oktoobril aspirantuuri, mille lõpetas 1. novembril 1956. aastal. Samast kuupäevast asus ta tööle Eesti NSV TA Tallinna Bioloogia Eksperimentaalbaasi noorema teadusliku kaastöötaja kohale. Teada on, et akadeemik J. Eichfeld käis teda Tallinna tööle kutsumas.

1. aprillil 1957 asus A. Paivel äsjaloodud ENSV TA Eksperimentaalbioloogia Instituudi koosseisu noorema teadusliku töötaja kohale. 1958. aastal valmis A. Paivel kandidaaditöö "Eesti NSV lääneosas esinevad võõrpuuliigid ja nende kasutamise võimalused", mille kaitsmise järel 25. juunil 1959. aastal anti talle bioloogiateaduste kandidaadi kraad.

5. juulil 1961 valiti A. Paivel konkursi korras Eksperimentaalbioloogia Instituudi äsjaloodud dendroloogia ja introduktiooni sektori juhataja kohale. 1. detsembrist 1961 viidi A. Paivel üle samal kuupäeval avatud Tallinna Botaanikaiaia koosseisu.

A. Paiveli elutee määras paljus ära akadeemik Johan Eichfeldi idee ja tegevus Tallinna Botaanikaiaia rajamisel. Tolleaegse Eesti NSV TA presidendi J. Eichfeldi (1893–1989) initsiatiivil võeti 1952. aastal ENSV TA Presiidiumis vastu otsus rajada Tallinna Botaanikaaed. J. Eichfeld jätkas oma mõtte realiseerimiseks intensiivset tegevust, kaasates andekaid ja tegusaid inimesi. 1956. aastal kutsus ta ENSV Tallinna Bioloogia Eksperimentaalbaasi (Keemia tn 41) koos mitmete teistega tööle ka A. Paiveli.

Eesti NSV MN määrusega 1959. aasta 8. jaanuari eraldati kunagise Eesti presidendi Konstantin Pätsi Kloostrimetsa talu maadel 126,5 ha suurune maa-ala. 1959. aasta kevadel kolisid sinna kahte tööruumi esimesed töötajad – Aleksei Paivel, Helve Sarapuu (sünd. 1933) ja Helmi Võsamäe (sünd. 1929) ning seega pandi alus praeguse Tallinna Botaanikaiaia kujunemisele. Sellest ajast aia loomine ka A. Paiveli elutöök.

1961. aasta sügisel viibis A. Paivel koos tollase Läti TA Botaanikaiaia dendroloogi Andris Zvirgzsdiga ligi kahekuisel teaduslikul ekspeditsioonil Kaug-Idas. A. Paivel oli seega üle aastakümnete jälle esimene Eestist pärit teadusuurija, kes sealkandis tegutses. Enamik tookord Ussuurimaalt ja Sahhalinilt kaasa toodud taimmaterjalist kasutati hiljem ära botaanikaiaia arboreetumi ja osalt ka teiste ekspositsioonide taimestamisel. 1961. aasta detsembrist alates on A. Paivel tööl vastloodud Tallinna Botaanikaiaias, olles taimede introduktiooniga seotud struktuuriüksuse juht ja alates 1963. aastast arboreetumi kuraator.

1994. aastal läks A. Paivel pensionile ja asus elama oma kodulinna Kuressaarde. Rahutu vaim ja töötahe ei ole teda sealgi paigal hoidnud – ta on osalenud nõuandjana Saaremaa maaparkide ja Kuressaare linna parkide korrastamisel. Samas on A. Paivel jäänud TBA koosseisu, seda eelkõige tema rajatud Audaku puittaimede katsebaasi kuraatorina.

A. Paiveli tegevus on seotud kahe aspektiga. Üks neist on puittaimede introduktioon ja Tallinna Botaanikaiaia arboreetumi väljaarendamine ning teine tema teadustegevus.

A. Paivel pani TBA-s tehtava puittaimede introduktiooni alasele tööle kindla aluse. Selle

töö käigus valmis vastav uurimismetoodika, mis rakendati ka praktikasse. Koos introductseeritud taimede viljelemisega on pidevalt jälgitud taimede kohanemist uutes tingimustes, registreeritud talve-, hiliskülma- ja põuakahjustusi, tehtud fenoloogilisi vaatlusi, uuritud haigus- ja kahjurikindlust jne. Vaatlusi on peetud juba ligi 35 aastat (alates 1965. aastast). Eelneva tööga haakub ka botaanikaaedadele omase seemnevahetusekataloogide "Index seminum" koostamine läbi aegade (osa neist koostöös kolleegidega). A. Paiveli eestvõttel rajati ka tema kodusaaarele Saaremaale 1963. aastal Audaku puittaimede katsebaas, ta on olnud selle kuraator algusest peale.

A. Paivel on avaldanud ligi 70 teadus- ja populaarteaduslikku kirjutist (vt. K. Gailiti ülevaadet käesolevas kogumikus). Mis puutub taimeteadlastesse, siis ega nii lihtne olegi piiri tõmmata, mis on teaduslik, mis populaarteaduslik kirjutis. Kõik A. Paiveli kirjutised on andnud oma panuse selleks, et meid ümbritsev loodus säiliks mitmekesisena ning et siin oleks oma koht ka võõramaistel puudel ja põõsastel, mida meil on juba aastasadu kultiveeritud. Samuti on tema kirjutised aidanud kaasa, et eestlased puittaimede tundmist ei unustaks.

A. Paiveli teadustegevus algas tema kandidaaditööks materjali kogumisega ja saadud andmete avaldamisega. Talletunud andmete ja teaduslike lähtekohtade kokkuvõtteks oli tema kandidaaditöö käsikiri. Selles võeti kokku andmed 9 linna parkidest, huvipakkuvatest aedadest ja puukoolidest ning maarajoonide 531 pargist ja 4 arboreetumist. Töö oli tugeva ajaloolise ülevaatega kirjanduse osas, see näitas koostaja huvi ja head introduktsioonijaloo tundmist. A. Paiveli kandidaaditöö on leidnud ka üsna sagedast tsiteerimist hilisemate uurijate poolt.

Koos Jaan Eilarti ja Viktor Masinguga hakkas A. Paivel oma kirjutistes tähelepanu pöörama Eesti parkidele. Kandidaaditööks materjali kogudes viis see teda kokku ka omaaegsete arboreetumite loojatega. Siit tekkis tal huvi nii Saaremaa kui Mandri-Eesti arboreetumite puittaimede ja nende säilimise vastu. Just A. Paiveli initsiatiivil võeti neist mitmed 1957. aastal looduskaitse alla.

Pärast kandidaaditöö valmimist jätkus meie võõramaistest puittaimedest andmete kogumine kogu Eesti ulatuses. Eesmärk tuli koos kolleegidega Lätist, Leedust ja Kaliningradi (Königsbergi) piirkonnast ning ulatusliku töö kokkuvõttena nähti ette Baltimaade dendrofloora ülevaate koostamist. Kahjuks pole jõutud seda tööd lõpule viia. Selle suure töö esialgse kokkuvõtte avaldas A. Paivel 1968. aastal ülevaate "Võõrpuuliikide introduktsioonist ja selle perspektiividest Eesti NSV-s". Sellest selgub, et aastatel 1954–1960 uuris ta läbi 33 linna pargid, haljasalad ja dendroloogiliselt huvipakkuvad aiad, umbes 1200 endist mõisaparki ning 17 dendraariumi ja puukooli, mille tulemusena konstateeriti 565 introductseeritud puu- ja põõsaliigi (64 okas- ja 501 lehtpuuliigi) olemasolu. Nimetatud 1968. aasta uurimuses formuleeriti ka introduktsioonilase töö edasised suunad Eestis. Pärast selle artikli ilmumist jätkusid Eesti võõramaise dendrofloora kordusuuringud ja andmete kogumine edaspidigi, mille tulemusena nägid järgnevatel aastatel ilmavalgust mitmed publikatsioonid.

Oma tööga pani A. Paivel aluse Eesti dendrofloora uuringutele TBA-s ja sealt lähtuvad uuringud erineval ajal kogutud andmetest avaldas A. Paivel koos kolleeg Jüri Ellikuga.

Eesti dendrofloora ja haljastuse kõrval on A. Paivel avaldanud artikleid botaanikaaedade mõtte arengust ning TBA-st, sellelaadse temaatika kokkuvõtteks sai koos kolleegidega koostatud TBA taimede nimestik "Index plantarum" 1996. aastal.

Kõige eelneva kõrval on A. Paivel olnud väga tegus "Eesti entsüklopeedia" autor, ta on kirjutanud pea kõik puittaimi käsitlevad artiklid. Samuti on ta osalenud "Eesti NSV flora" köidete ja "Eesti taimede määraja" koostamisel. A. Paivel osales ka alates 1950. aastate kespaigast kuni 1994. aastani "Eestikeelsete taimenimetuste komisjoni" töös. Ta oli seal üheks hinnatavaks isikuks oma teadmiste, täpsuse ja korrektsuse poolest. A. Paivel on andnud suure panuse võõramaiste puittaimede introduktsiooni arengule Eestis nii puittaimede viljelejana kui ka nende uurijana.